

Lengyel ZsoltPannon Egyetem, Modern Filológiai és
Társadalomtudományi Kar

Színek és évek

10–14 évesek színnevekre adott asszociatívumai 1985-ben és 2006-ban

Tanulmányunk szűkebben az anyanyelvi nevelés szakembereihez szól. Tágabb értelemben azonban minden pedagógushoz, hiszen az anyanyelvvél – ilyen vagy olyan módon – valamennyien kapcsolatba kerülnek. E kapcsolat tartalmának egyik fontos eleme a tanulói szókincs, mind mennyiségi, mind minőségi tekintetben. Tudni kell tehát azt is, hogy tanítványaink mennyi szót birtokolnak, illetve a „belső” szótárnak (agy szótárnak, mentális lexikonnak) milyen a szerveződése.

Bevezetés

Szókincs és életkor

A mennyiségi és minőségi (szervezettségi, strukturális) vonatkozásokat olyan finom életkori bontásban kell ismernünk, amely relevanciát mutat a közoktatás (ideértve az óvodáztatást is) fontosabb szféráival, formáival. Aligha vitatható, hogy az óvodások (4–6 évesek), kisiskolások (6–10 évesek), kiskamaszok (10–14 évesek) csoportosítás egy lehetséges, minimálisan elegendő osztást jelent, függetlenül attól, hogy a közoktatás szerkezete nem kivétel nélkül felel meg a szóba hozottaknak. A szókincs szempontjából az említett felosztás többféleképpen igazolható, de itt csak – dióhéjban – egy-két evidenciára szorítkozunk. (Természetesen a 10–14 évesek nem zárják a sort, de az utánuk következő korosztályok szókincsel kapcsolatos kérdéseit még futólag sem tudjuk itt szóba hozni.)

A kisgyermekkori (óvodás) szókincsnek elsősorban a mikro- és mezoszintű (család, rokonság, óvodai környezet) kommunikatív kapcsolatok verbális kiszolgálását kell lehetővé tennie, nem kizárva természetesen a megismerői funkciót sem, de ez rendszerint nem az első helyen szerepel.

Kisiskoláskorban (6–10 évesek) előtérbe kerül és megerősödik a nyelv megismerői funkciója iránti igény; az írás-olvasás elsajátítása adekvát metanyelvi ismereteket feltételez; szélesednek a társadalmi kapcsolatok is; mindezek pedig az egyéni szókincs bővülését és szerkezeti átépítését és átépülését igénylik.

A kiskamasz (10–14 éves) korban tovább erősödik a nyelv megismerői funkciója, az egyes tantárgyak (ismeretkörök) egyre finomabban strukturált szókincset igényelnek és „fejlesztnek” ('csermely'-'ér'-'patak'-'folyó'-'folyam'; 'Bodri'-'kutya'-'emlős'-'állat'-'élőlény' stb.). Erősödnek a következtetési folyamatok; a korábbinál komolyabbak az elvárások a nyelv kommunikatív funkciójával és annak használójával szemben (legyen képes az adott beszédközösség valamennyi tagjával verbális kapcsolatot létesíteni, folytatni a beszédközösség szabályai szerint). Mindhárom szóba hozott mozzanat (megismerői, következtetési, szociális) mind a mennyiség, mind a minőség (strukturáltság) szempontjából átalakítja az egyéni szókincset.

A szókincsről fentebb mondottak a szókincs fejlődésének és fejlesztésének dinamikus egyensúlyán alapszanak, még ha nem is mindig feltárták az egyensúly feltételei. Nem

tudjuk például, hogy a szókincs finom strukturálódása (hierarchizálódása) a kiskamaszokban előfeltétele vagy következménye az iskoláztatásnak. Akárhogy is legyen: a szókincs fontosságát húzza alá akár mennyiségi, akár minőségi (strukturáltsági) tekintetben. Éppen ezért mind az anyanyelvi oktatásnak, mind más tantárgyak (ismeretkörök) sikeres oktatásának egyik fontos feltétele az egyéni („korosztályos”) szókincs mennyiségének és minőségének ismerete a lingvisztikai pedagógia részéről.

Egyéni szókincs: mentális (agyi) lexikon

Mentális lexikonnal, agyi szótárral rendelkezünk, bár ma még nem ismerjük e lexikon, szótár működésének minden részletét. Gyakran hasonlítják az agyi szótárt egy könyvtárhoz. Tételezzük fel, hogy egy könyv egy szót tartalmaz. Kérdés: mi az elrendezés optimális módja? Lehet a könyveket nagyság, színek és más fizikai jellemzők szerint rendezni, de ez nem túl gazdaságos, mivel elvárható, hogy a gyakrabban használt könyvek (szavak) könnyebben legyenek megközelíthetők, hamarabb le tudjuk venni a polcról. Sokféle pszicholingvisztikai bizonyítékunk van arra nézve, hogy a szavak tárolásában nem „demokrácia” uralkodik (ez esetben minden könyv/szó azonos pozíciót foglalna el), hanem a gyakori, sokszor használt könyvek/szavak – függetlenül fizikai jellemzőiktől – könnyebben elérhetők, gyorsabban azonosíthatók és mozgósíthatók.

Arra nézve is komoly bizonyítékok sorakoznak, hogy a szavak között kapcsolatok vannak. A kapcsolatok egyik fajtája éppen a „mozgósítást” segíti. Könnyebb a ’kenyér’ szót felismerni, ha előzetesen a ’lekvár’, ’vaj’, ’reggeli’ szavak fordultak elő, mint ha például a ’kemény’ vagy ’kémény’. A szavak a köztük lévő kapcsolatok alapján aktiválják egymást: egyiket erősebben, a másikat gyengébben. (A későbbiek során bemutatott szóasszociációs vizsgálatok éppen e kapcsolatok felderítésére irányulnak.) (Összefoglalóan lásd Aitchison, 1994; Pléh, 1998; Gósy, 2005.)

Szószintű folyamatok

A szó, a mondat és a szöveg létrehozásában, értésében az egyik legfontosabb mozzanat a lexikai ismeretek és ezek mozgósítási képessége, amely több részműveletet foglal magában mind az értés, mind a produkció vonatkozásában (megközelítés, azonosítás, lehívás). A szó-szintű folyamatok akár az értés, akár a produkció során aktívak, kreatívak és igen gyorsak, erről számtalan pszicholingvisztikai kísérlet tanúskodik. Például az ’Egész január meleg volt, csak az utolsó napokban esett le az első...’ mondat utolsó szava (’hó’) hamarabb „megjelenik” a hallgatóban, mint azt a beszélő fizikailag produkálja. A szavakhoz való hozzáférést a kontextus segíti, gyorsítja (Lengyel, 1998, 6–26.).

A szóasszociációs vizsgálatok

A szóasszociációs kísérletek alkalmasak mind az egyén, mind az adott beszédközösség szókincsének vizsgálatára, közelebbről a lexikai adatok (szavak) közötti, fentebb dióhéjban előadott kapcsolatok felderítésére.

Tanulmányunkban a szint jelölő hívószavakra adott egyválaszos asszociációs vizsgálatok eredményeinek egy részét dolgoztuk fel. Az egyválaszos asszociációs technika lényege, hogy a kísérletben részt vevők azonnal, az első eszükbe jutó szóval válaszolnak a kísérletben elhangzó (vagy leírt) szavakra. A használt szavakat hívószavaknak, a válaszokat válaszcavaknak nevezzük. (A hívószavak álló nagybetűvel, a válaszcavak dőlt kisbetűvel fognak szerepelni.)

Az első kronológiai csoport, mint az alcím is jelzi, az 1985-ben 10–14 évesek, a másik pedig a 2006-ban 10–14 évesek. Az első csoport eredményeit Jagusztinné Újvári Klá-

ra (1985) publikálta, a másikat e sorok írója (megjelenés alatt). Az 1985-ös kísérletben mintegy 300-an vettek részt, a másodikban 1000-en. A két kísérlet minden egyéb vonatkozásban azonos: ugyanazt a technikát (írásban prezentált hívószavakra írott választ kellett adni) és ugyanazokat a hívószavakat (körülbelül 200 darabot) használta mindkét kísérlet. (A kísérletben részt vevők számának különbsége nem előnyös, de az eredmények egybevetését nem teszi lehetetlenné vagy értelmetlenné. A résztvevők számának radikális növelését a második évezred elején az a fontos követelmény indokolja, hogy az agyi kollokáció, illetve a mentális/agyai szótár szóasszociációs technika szerinti vizsgálatában a létszám növelése jóval finomabb felbontást eredményez.)

A vizsgálat eredményei

Az 1. táblázat a KÉK, FEKETE stb. színnevekre adott első hat leggyakoribb választ sorolja fel a hozzájuk tartozó százalékos értékkel. Tehát az 1985-ös kronológiai csoportban a KÉK első helyen a *szín* választ provokálja (a gyerekek 26,19 százaléka adja ezt a választ), második helyen az *ég* szót (a válaszok 15,33 százaléka) stb. Az első hat választó (*szín, ég, zöld, fény, piros, szép*) százalékos értéke 63,55 százalék, tehát az összes válasz csaknem kétharmada.

Gyakran hasonlítják az agyi szótárt egy könyvtárhoz. Tétélez-zük fel, hogy egy könyv egy szót tartalmaz. Kérdés: mi az elrendezés optimális módja? Lehet a könyveket nagyság, színek és más fizikai jellemzők szerint rendezni, de ez nem túl gazdaságos, mivel elvárható, hogy a gyakrabban használt könyvek (szavak) könnyebben legyenek megközelíthetők, hamarabb le tudjuk venni a polcról.

A 2006-os kronológiai csoportban a KÉK-re adott első választó az *ég* (26,24 százalék), második a *szín* (olykor *színek*, a két nyelvtani formát összevontam; együttesen a válaszok 16,63 százalékát teszik ki) stb. E korcsoportban az első hat leggyakoribb válasz összege enyhén meghaladja az összes válasz kétharmadát (67,71 százalék).

Megjegyzések:
– A FEKETE hívószónál az 1985-ös csoportban a 6. helyen két választó található: *korom* és *piros*, mindkettő 2,25 százalékos részesedést tudhat magáénak. Mindkét választót szerepeltetem, azonban a 2,25 százalékos értéket csak egyszer.

– A 2006-os válaszok között – a fentebb már említett *szín* és *színek* szóformákon túl – más esetekben is élni kellett a válaszok összevonásával. A FEHÉR hívószóra született *fal* és *házfal* válasz is, ezeket összevontam (hasonlóan: ZÖLD – *falfák*).

– Ugyancsak a 2006-os kronológiai csoportban olykor X áll a válasz helyén, ez azt jelenti, hogy „nem írt semmit”, tehát előfordulhat, hogy az első hat leggyakoribb válasz egyike a „semmi”.

– Vannak helyesírási okok miatt összevont adatok: a SÁRGA hívószóra van *nap* és *Nap* választó is, ezeket összevontam a Nap „jelentés” szerint.

A táblázat adatainak egy vetületét, az első hat leggyakoribb válasz százalékos összegének összehasonlítását mutatja be az 1. ábra.

Néhány tendencia világosan kirajzolódik:

– Az első hat leggyakoribb válasz százalékos értékének összege a létező 12 (két kronológiai csoport, illetve hat színnév) eset közül csak egy esetben (SÁRGA, 1985) nem múlja felül az ötven százalékot, tehát az első hat leggyakoribb válasz vizsgálatra méltó.

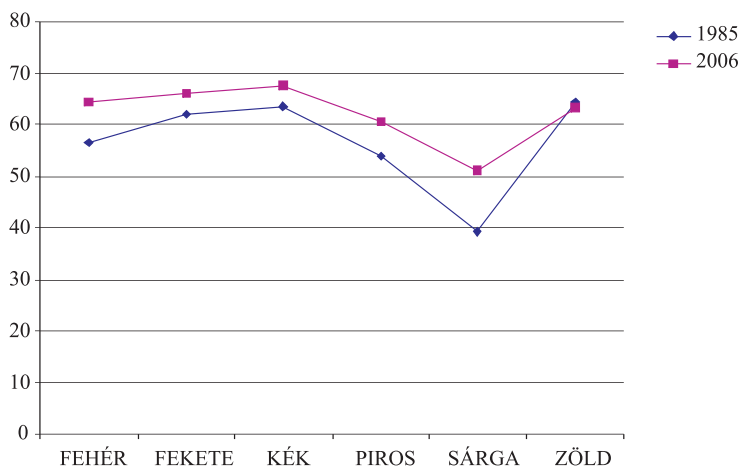
1. táblázat. Az 1985-ös és a 2006-os vizsgálat válaszszevái

	1985	%	2006	%
KÉK	szín	26,19	ég	26,24
			szín/(színek)	16,63
			piros	9,70
			zöld	8,22
			szem	3,69
			tenger	3,23
		63,55		67,71
FEKETE	sötét	24,43	fehér	38,73
	fehér	18,64	szín	9,93
	gyász	7,07	sötét	6,43
	szín	6,75	gyász	4,50
	csúnya	2,89	halál	4,23
	korom	2,25	sötétség	2,29
	(piros)	2,25		
		62,03		66,11
FEHÉR	fekete	18,09	fekete	36,32
	hó-	16,19	szín/(színek)	15,10
	világos	9,84	hó	6,48
	szín	7,93	fal/(házfal)	2,22
	tiszta	2,59	X	2,13
	piros	1,90	lap	2,03
		56,54		64,28
ZÖLD	fű	24,11	fű	32,68
	szín	20,25	szín/(színek)	15,09
	kék	9,64	kék	6,48
	levél	4,18	alma	4,25
	fehér	3,21	fa/(fák)	2,50
	piros	2,89	sárga	2,40
		64,28		63,40
PIROS	szín	18,95	szín/(színek)	26,35
	vér	9,80	kék	12,81
	kék	7,84	alma	8,20
	zöld	6,86	vér	5,99
	alma	6,53	zöld	3,77
	szív	3,92	sárga	3,50
		53,90		60,62
SÁRGA	szín	15,03	szín/(színek)	17,92
	kék	5,55	Nap/nap	12,38
	piros	5,55	irigység	6,46
	citrom	4,57	citrom	4,89
	Nap	4,57	irigy	4,71
	irigység	3,92	kék	4,71
		39,19		51,07

– A színekre adott első hat leggyakoribb válasz százalékos értékének összege eltérő: a színnevek különböznek egymástól abban, hogy mennyire rendelkeznek egységesítő háttással, ha a válaszok magasabb százalékos értékét a „vélemények” egységesüléseként értékeljük. Például a 2006-os kronológiai korcsoportban nagyobb a véleményazonosság abban, hogy „általában” mi tekinthető kéknek, mint abban, hogy mi tekinthető sárgának, mivel a KÉK esetében az első hat leggyakoribb válasz értéke 63,55 százalék, míg a SÁRGA esetében 39,19 százalék.

– Ugyancsak szembetűnő, hogy a 2006-os kronológiai csoportban az első hat leggyakoribb válasz százalékos értékének összege rendre magasabb, mint az 1985-ösé (enyhe kivétel a ZÖLD).

1. ábra. Az első hat leggyakoribb válasz százalékos összege a két vizsgálatban

A fentebbiek tehát egyfelől értelmessé teszik a vizsgálatokat (50 százalék fölötti értékek), másfelől jól érzékelhető különbségeket jeleznek a szinkroniában a színnevek között, végül a szűk emberöltőnyi időkülönbség – diakrón szempont – is tudat magáról.

Az eredmények értelmezése

Az első hat leggyakoribb válasz százalékos értékének összege színnevenként és kronológiai csoportonként változik. A magasabb százalékos érték a válaszszavakban kifejeződő „vélemények” egységesülésének fokát jelzi, tudniillik az egységesülést abban, hogy mi tekinthető kéknek, sárgának stb. Nyilván teljes „nézetazonosságról” nincs, nem lehet szó, nincs olyan állapot, hogy néhány tucat, néhány száz magyar anyanyelvű ugyanazt tartja kéknek, sárgának stb., hogy egy és ugyanazon válaszszót használja. Annak viszont bizonyára rendszer- és/vagy használatnyelvészeti okai vannak, hogy miért sűrűsödnek a verbális vélemények bizonyos pontokon, miért kaphatnak kitüntetett szerepet (magas százalékos értéket) bizonyos válaszszavak.

Az alábbi lista azt mutatja be, hogy mit jelölnek, mihez társulnak a színek az első hat leggyakoribb válasz szerint. A lista három alcsoportot tartalmaz: (1) mindkét kronológiai csoportnál előforduló válaszszavak („közös”), (2) csak 1985-ben, (3) illetve csak 2006-ban használt válaszok. A „közös” nyilván a stabilitást, a változatlanúságot erősíti, illetve jelenti. A csak 1985-ben jellemző kapcsolat – némi túlzással – a múlt emléke, de mindenképpen e „szótársulás” gyengülését jelzi, míg a csak 2006-ban jelentkező az újdonságot, az újítást jelenti. (A színek alábbi sorrendbe állításánál a „több közös elsőbbséget élvez” elvet követtem.)

PIROS közös: *szín, kék, alma, vér, zöld*; 1985: *szív*; 2006: *sárga*

SÁRGA közös: *szín, nap, irigység, citrom, kék*; 1985: *piros*; 2006: *irigy*

KÉK közös: *ég, szín, piros, zöld*; 1985: *fény, szép*; 2006: *tenger, szem*

FEKETE közös: *fehér, sötét, gyász, szín*; 1985: *csúnya, korom/piros*; 2006: *halál, sötétség*

FEHÉR közös: *fehér, szín, hó*; 1985: *világos, tiszta, piros*; 2006: *fal, X, lap*

ZÖLD közös: *fű, szín, kék*; 1985: *levél, fehér, piros*; 2006: *alma, fa, sárga*

A színnevek által provokált válaszszavak a hívószóval alkotott kapcsolatuk alapján az alábbi alcsoportokba sorolhatók: inherens, konvenció, prototípus, nyelvi. A négy alcsoport egyikébe sem sorolható be 3 válaszszó: KÉK – *szép* (1985), FEKETE – *csúnya* (1985), FEHÉR – X, azaz nem írt semmit (2006).

Az inherens jegy azt fejezi ki, hogy a válaszszó lexikai jelentése elszakíthatatlan módon kapcsolódik az adott színnévhez (ha nincs évszám a válaszszó után, akkor az mindkét kronológiai csoportban előfordul; a csak egy csoportban használt válaszszó után a dátumot zárójellezem):

PIROS: *vér, szív* (1985); SÁRGA: *Nap*; KÉK: *ég, tenger* (2006), *szem* (2006); FEKETE: *korom* (1985), *sötétség* (1985); FEHÉR: *hó, világos* (1985), *tiszta* (1985), ZÖLD: *fű, levél* (1985), *fa* (2006). A 14 válaszszó közül mindössze 5 közös van, 6 csak az 1985-ös, 3 pedig csak a 2006-os kronológiai csoportban jelentkezik.

A konvenciót úgy értelmeztük, hogy a hívószó és a válaszszó közötti kapcsolatot az adott beszédközösség beszédszokásai írják elő (olyan értelemben, hogy a magyar beszédközösségben általában a gyászt nem szokták verbálisan például a fehér színnel kifejezni).

SÁRGA: *irigység, irigy* (1985); KÉK: *fény* (1985); FEKETE: *gyász, halál* (2006); FEHÉR: *fa* (2006), *lap* (2006). 7 válaszszó tartozik e csoportba: 2 közös, 2-öt csak 1985-ben, 3-at csak 2006-ban használtak. Vannak nemzedékeken áthúzó kapcsolatok (SÁRGA – *irigység*, FEKETE – *gyász*). Vannak csak egy nemzedékre érvényesek: KÉK – *fény* (1985), bár maga a jelenség (tévéműsor, illetve a rendőrségi autó megkülönböztető jele) mind a két kronológiai csoport számára adott. Előfordul más esetben is, hogy adott kapcsolat potenciálisan mindkét kronológiai csoport számára élő, de csak az egyiknél jelenik meg markánsan (tehát mint az egyik leggyakoribb válasz): FEHÉR: *fa* (2006), *lap* (2006). A KÉK – *fény* kapcsolatnál felvethető a rendőrséghez és a rendőrségi ügyekhez való viszonyulás változása 1985-ben (ekkor „erősebb”?) és 2006-ban (ekkor „gyengébb”?).

A prototípus alosztály azt fejezi ki, hogy az adott reáliát ítéli a vizsgált korosztály az adott szín legmarkánsabb megjelenítőjének.

PIROS: *alma*; SÁRGA: *citrom*; ZÖLD: *alma* (2006). Az *alma* válaszszó arra int, hogy a prototípus státus valószínűleg nem abszolút: 2006-ban mind a PIROS, mind a ZÖLD hívószónál megjelenhet az *alma* mint e színek prototípusa. A prototípus tehát a társadalmi elfogadottság mértékét képes kifejezni, illetve megjeleníteni. E jelenséget más oldalról erősítik, egészítik ki a KÉK – *fény* kapcsolatról mondottak. Ha egy társadalmi, valósgbeli jelenség („*alma* és a *színe*”) újabb társadalmi támogatottsággal bővül (a „*zöld alma*” divatja), akkor az előbb-utóbb nyelvi kifejezést is nyer, esetünkben erős (gyakori) kollokációként is megjelenhet.

A prototípus alosztály szoros kapcsolatban van az inherens jegy dominálta alosztállyal, de a konvenciót megjelenítővel is, hiszen a prototípus nem csak inherenssé, hanem konvencióvá is válhat az idők folyamán (e gondolat további empirikus bizonyítást és kutatást igényel).

A nyelvnek nevezett alosztályt rendszernyelvészeti szempontok hívták életre, ami közelebről abban mutatkozik meg, hogy az adott hívószó válaszszóként nyelvi/fogalmi „fölköttesét” vagy „szomszédját” hívja be.

PIROS: *szín, kék, zöld, sárga* (2006); SÁRGA: *szín, kék, piros* (1985); KÉK: *szín, piros, zöld*; FEKETE: *szín, fehér, sötét*; FEHÉR: *szín, fekete, piros* (1985); ZÖLD: *szín, kék, sárga* (2006), *piros* (1985), *fehér* (1985). Az ide tartozó 21 válaszszó többsége (15) mindkét kronológiai osztálynál megjelenik. Ezek a kapcsolatok a rendszer stabilitásáról vallanak, azt erősítik, hiszen 20–25 év során nem vagy csak alig változnak. Mindössze 2 olyan válaszszó van, amely csak a 2006-os csoportban jelenik meg (PIROS-sárga; ZÖLD-sárga), illetve 4 olyan (SÁRGA-piros; FEHÉR-piros; ZÖLD-piros; ZÖLD-fehér), amely csak 1985-ben.

A fölköttest, a *szín* szót mindegyik szint jelölő hívószó behívja, tehát a lexikai-fogalmi hierarchia tudat magáról. A „szomszédok” között a kölcsönösség és az egyirányúság egyaránt jelen van (maga a „szomszédosság” tovább erősíti a hierarchiát, a szókincs szinteződését). A PIROS behívja a *kék, zöld, sárga* szavakat, miközben ezek – hívószóként – ugyancsak behívják a *piros* szót, a FEHÉR és a FEKETE is reverzibilis viszonyban van.

Egyirányúságra példa a SÁRGA, amely behívja a *kéket*, de fordítva nem, a KÉK-re nem jelenik meg a *sárga* az első hat leggyakoribb válasz között. A FEHÉR-re megjelenik a *piros*, de a PIROS hívószóra a *fehér* nem. A ZÖLD provokálja a *sárga* és a *fehér* megjelenését az első hat leggyakoribb között, de fordítva nem.

A közös válaszsavakat ismertető listából az is kiderül, hogy a legtöbb közös válaszsót a PIROS és a SÁRGA váltja ki, kevesebbet a KÉK és a FEKETE, még kevesebbet a FEHÉR és a ZÖLD. Ezek szerint a PIROS és a SÁRGA – függetlenül a „vélemények” egyezésétől, azaz az első hat válaszsó százalékos összegétől – generációkon át stabil abban, hogy mi *piros*, illetve mi *sárga*. A *kék* és a *fekete* nem ennyire stabil, míg a *fehér* és a *zöld* enged leginkább a generációs szempont által vezérelt változásoknak. (A generációk tehát részben más, részben azonos színben látják a világot.) Egyszerre van jelen e nyelvi-szemantikai sávban az állandóság (PIROS, SÁRGA), illetve a változás (FEHÉR, ZÖLD).

A korábban tárgyalt alosztályok (inherens, konvenció, prototípus, nyelvi rendszer) elvileg 72 szópéldányt foglalnak magukban (6 szín, 6 válaszsó és 2 kronológiai csoport). Mindössze 3 válaszsó nem volt elhelyezhető ebben az elemzési keretben: KÉK – *szép* (1985), FEKETE – *csúnya* (1985), FEHÉR – X, azaz nem írt semmit (2006). Az egyes alosztályok a közös (azaz generációról generációra változatlan) válaszsavak, illetve a válaszsavak változékonysága tekintetében a következő képet mutatják:

<i>alosztály</i>	<i>közös</i>	<i>változó</i>
nyelvi	15	6
konvenció	2	5
inherens	5	9
prototípus	2	1

(Megjegyzés: a közöst kétszer kell számolni, és akkor megkapjuk a ténylegesen elemzett 69 válaszsót.)

A rendszer stabilitását a „közös” alosztály biztosítja, azaz a meglévő nyelvi-fogalmi hierarchia és struktúra, ez változik a legkevésbé. A konvenció, az inherens és a prototipikus jegy – társadalmi használati hozzáadott értékek – a rendszer dinamizmusának, változásának indikátorai, motorjai. Más szavakkal: a rendszer a használat során változik.

Végül arra a kérdésre kell visszatérni, hogy mit jelent, még inkább mit jelez az, hogy a tárgyalt színnevek részben különbségeket, részben azonosságokat mutatnak fel az első hat leggyakoribb válaszsó százalékos értékeinek összegében. Mit jelent, mit jelez, ha ez az érték magas, mit, ha alacsony?

Az alábbi táblázat a szóban forgó értékek szerint mutatja a hívószavakat (az 1985-ös adatok csökkenő sorrendjéhez igazítva):

	<i>1985</i>	<i>2006</i>
ZÖLD	64,28 %	63,40 %
KÉK	63,55 %	67,71 %
FEKETE	62,03 %	66,11 %
FEHÉR	56,54 %	64,28 %
PIROS	53,90 %	60,62 %
SÁRGA	39,19 %	51,07 %

1985-ben három alcsoport különíthető el: (1) ZÖLD, KÉK, FEKETE, (2) FEHÉR, PIROS, (3) SÁRGA; tehát abban a legnagyobb az egyezés, hogy mi tartozik leginkább a ZÖLD, KÉK és FEKETE színhez, illetve melyek hordozzák leginkább ezeket a színeket. A legkisebb az azonosság a SÁRGA tekintetében. Az 1985-ben tapasztalható hármas tagolódást 2006-ban kettős tagolódás váltja fel: (1) KÉK, FEKETE, FEHÉR, ZÖLD, PIROS, (2) SÁRGA. Mindkét kronológiai csoportban a SÁRGA a „leggyengébb láncszem”, abban legalacsonyabb a véleményegyezés, mi tekinthető SÁRGA-nak, mi hordozza leginkább a SÁRGA-t.

Az előző alpont sorrendjét érdemes úgy is görcső alá venni, hogy az egyes színnevek első leggyakoribb válaszának értékeit vetjük egybe. Elvárásunk ugyanis az, hogy a szóba hozott metszet erősíti a fentieket, azaz minél magasabb az első hat válasz százalékos értéke, annál magasabb az első leggyakoribb válasz értéke is.

	1985	%	2006	%
KÉK	szín	26,19	ég	26,24
FEKETE	sötét	24,43	fehér	38,73
ZÖLD	fű	24,11	fű	32,68
PIROS	szín	18,95	szín/(színek)	26,35
FEHÉR	fekete	18,09	fekete	36,32
SÁRGA	szín	15,03	szín/(színek)	17,92

Elvárásunk teljesül:

– 1985-ben ugyanaz a 3 alcsoport különíthető el, mint fentebb: (1) KÉK, FEKETE, ZÖLD, (2) PIROS, FEHÉR, (3) SÁRGA.

– 2006-ban minimális módosulások vannak: (1) FEHÉR, FEKETE, ZÖLD, (2) PIROS, KÉK, (3) SÁRGA.

– A SÁRGA mindkét kronológiai csoportban az első leggyakoribb válasz esetén is a legalacsonyabb értékű, tehát a „sárgaság” a legkevésbé definiált.

Eredmények

A tárgyalt melléknevek (*kék, piros* stb.) ontológiai, rendszerbeli státusa azonos, a magyar nyelv anatómiai struktúrájában a melléknevekre jellemző képleteket, sajátosságokat mutatják fel. Vizsgálatunkban ez – más egyéb mellett – úgy jelentkezett, hogy valamenyny vizsgált melléknév felmutatott olyan kollokációkat, melyek a „felettes”, „szomszédosság” nyelvi-fogalmi hierarchikus viszonyai szerint rendeződtek. A „nyelvi” szempont stabilitást kölcsönöz a rendszernek, értelmezhetetlen egy olyan struktúra, hogy valamely tagnak például két közvetlen „fölttese” legyen, vagy ne legyen szomszédja stb. Az más kérdés, hogy a struktúrába való kötődés erőssége (akár mennyiségi, akár minőségi szempontból) bizonyára változó mértékű (ezt a lehetőséget a reverzibilis és az irreverzibilis kapcsolatok megléte kínálja).

Azonban jól érzékelhető különbségeket tapasztaltunk működésükben, fiziológiájukban. A magyar beszédközösség az egyik szint jelölő melléknévhez több, a másikhoz kevesebb, a nyelvi rendszeren túlmutató funkciót rendel; az egyik egyszerre lehet inherens jegy, prototípus, konvencionális kapcsolat megjelenítője, a másikra kevesebb funkciót hárít a beszélők közössége. Látható volt az is, hogy az egyik alosztályból átjárás van a másikba, ami dinamizmust kölcsönöz a rendszernek.

Az előző két alpontban mondottak összhangban vannak a nyelvi rendszer stabilitásra való törekvésével és a nyelvhasználat dinamizmusával, változásra való törekvésével.

A vizsgálatoknak ebben a stádiumában nem volt a kutatás tárgya egyfelől az, hogy a szín-megnevezések magyar beszédközösségben való használata miként viszonyul a látás fiziológiájához, másfelől az, hogy más nyelvek, más beszédközösségek sajátosságaival vessük egybe eredményeinket.

Nem találtunk egyelőre magyarázatot arra a tényre, hogy a 20–25 évnyi különbség miért idézi elő „a vélemények egységesülésének” jelenségét, ami abban jelentkezett, hogy a 2006-os kronológiai csoportban a színnevekre adott első hat leggyakoribb válaszsó százalékos értéke rendre magasabb volt, mint az 1985-ös kronológiai csoporté.

A tanárok és a diákok között rendszerint nem egy emberöltőnyi különbség van, még nagyobb az időbeni távolság a „klasszikus” magyar irodalom és a 21. század diákjai kö-

zött. Ez a távolság nemcsak szavak eltűnését okozhatja, hanem az akkor és ma létező szavak kapcsolatainak változását, új kapcsolatok megjelenését. A (szép)irodalmi befogadói magatartásra ez nyilván hatással van. Meg tudunk-e ezen hatás kihívásainak felelni?

Irodalom

Aitchison, J. (1994): *Words in the Mind. An Introduction to the Mental Lexicon*. Blackwell, Oxford–Cambridge.

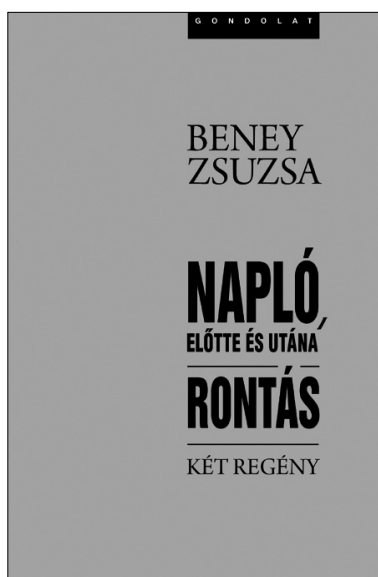
Gósy Mária (2005): *Pszicholingvisztika*. Osiris Kiadó, Budapest.

Jagustinné Újvári Klára (1985): *Magyar verbális asszociációk 2. (10–14 évesek)*. Szeged – Budapest – Debrecen.

Lengyel Zsolt (1998): *Az írás: kezdet-folyamat-végpont. Az írástanulás pszicholingvisztikai alapjai*. Corvina, Budapest.

Lengyel Zsolt (megjelenés alatt): *Magyar verbális asszociációk enciklopédiája I. (10–14 évesek)*.

Pléh Csaba (1998): *A mondatmegértés a magyar nyelvben*. Pszicholingvisztikai kísérletek és modellek. Osiris Kiadó, Budapest.

A Gondolat Kiadó könyveiből